

Mijn kleine oorlog

Johanna Spaey

(De Standaard, 8/11/2008)

Ik ben een buitenstaander in mijn eigen familie. Als de bijna jongste van beide takken (Spaey en Schelpe) heb ik alles ‘van horen zeggen’. Mijn kennis is geleend, niet verworven. Ik heb geen grootouders gekend, de ruzies, doden en drama’s zijn van voor mijn tijd. Pas toen ik mijn eerste boek, Dood van een soldaat, had gepubliceerd, kwamen in mijn familie de verhalen over de Eerste Wereldoorlog los. Ik, die een boek schreef om meer te weten te komen over de oorlog waarin mijn onbekende grootvader had gevochten, bleek plots over een familie te beschikken waarin de oorlog willekeurig, maar meedogenloos had huisgehouden. Het hele gedroomde gamma waar schrijvers zo graag gebruik van maken, kwam er in voor: moord, ontploffingen, gekte en eenzaamheid. Om van het gas nog te zwijgen.

Een verstandige schrijver zou, weliswaar wat laattijdig, vervolgens een gat in de lucht springen. Niet ik. Ik schrijf dan wel historische romans, maar als historicus ben ik panisch voor te veel mooischrijverij en verzinsels. Dat heeft zo zijn redenen. De grote oorlogsverhalen in mijn familie worden door de overlevenden steevast samengevat in één zin. “Hij werd vergiftigd door de Duitsers.” “Ze heeft een geweldige schrik gepakt van De Duitsers.” “Hij kwam te vroeg de kelder uit en kwam om door een obus.”

Wanneer ik doorvraag, aandring en smee, blijven de moeder en tantes stug bij dat ene zinnetje. In mijn schrijvershand liggen bijgevolg drie dodelijke oorlogsverhalen die uit tien woorden bestaan. En dan heb ik het nog niet over mijn grootvader, de frontsoldaat, gehad. Of mijn overgroottante die ook al ongelukkig in aanraking kwam met een obus.

Pauline sterft... niet

“De kamenier van een juffrouw, die verleden jaar met grooten luister en praal haar honderdsten verjaardag – 6 december – door heel de bevolking van Nevele en ’t omliggende heeft mogen zien viëren, werd door een shrapnell in den buik getroffen, terwijl zij hare verschrikte meesteres naar dezer slaapkamer leidde. Zij ligt op sterven”, schrijft Virginie Loveling in haar dagboeken op woensdag 21 oktober 1914. “Op de linkeroever (van het Schipdonkkanaal) zijn twee personen gekwetst van wie de meid (Schelpe) van de honderdjarige Juffr. de Kerkhove d’ Exaerde; zij werd getroffen door een obus terwijl zij haar meesteres verzorgde”, verduidelijkt Jan Luyssaert recent in Het Land van Nevele.

De kamenier over wie Loveling het heeft, is mijn oudtante Pauline Schelpe. Ze heeft tot 1957 geleefd. Over de shrapnell in haar buik is er niets in de familieoverlevering bekend. Een wonderlijke opstand uit het rijk der doden die niet werd samengevat in één legendarische zin? Meteen een bewijs dat de geruchten in het begin van de oorlog - gelukkig - niet altijd op waarheid berustten. Maar Paulines heropstanding bevestigt ook mijn dilemma: hoe kan ik over mijn familie schrijven als er meteen al leegte en twijfels wenken? Het is niet uit onwil dat ik tot op heden over andere mensen in de oorlog heb geschreven, dat ik die omtrekkende bewegingen hebt gemaakt. Het is uit onvermogen.

Arme Anna

Anna Hortencia Schelpe is een jongere zus van mijn grootvader. Er bestaat één foto van haar, waarop mijn overgrootouders, Alfons en Augusta, in de Eerste Wereldoorlog met hun vijf dochters poseren. Een foto van mijn grootvader Maurice is bovenaan in de hoek gemonteerd. De frontsoldaat die over het vrouwvolk waakt. Toen Maurice na de oorlog naar Vosselare terugkeerde, waren zijn vader en zus dood. Alfons stierf op 1 november en Anna, arme Anna, op 7 november, ver van huis in Ruiselede. Op haar doodsprentje staat ‘Door oorlogsgruwel als eene havelooze bannelinge van huis en haard verdreven, bekwam zij bij barmhartigen een onderkomen; onophoudelijk heeft zij op haar sterfbed hunnen naam gezegend; onophoudelijk heeft zij den naam gezegend van hen die haar onvermoeid zoo liefdevol verzorgden...’ Met de stilte rond Anna heb ik het het moeilijkst, ze was eenentwintig toen ze stierf. Terwijl haar vader een week daarvoor was omgekomen, sterft zij ‘omdat’ of ‘nadat’ ze op de vlucht is geslagen voor de Duitsers. De familie zegt ‘dat ze een schrik heeft gepakt van de Duitsers’. Niemand weet wanneer ze is gevlucht. Is ze in Ruiselede beland om daar bij familie of kennissen op krachten te komen? Was ze ziek? Gek geworden? Of is ze zoals vele streekgenoten pas eind oktober, begin november op de vlucht geslagen. Maar waarom alleen? Als ik haar overlijdensakte opvraag in Ruiselede staat er in de zijlijn genoteerd dat zij “Gestorven is voor het vaderland”. En dan stopt het spoor. In Ruiselede weet niemand of haar graf nog bestaat. In het onderzoek van Jan Luyssaert lees ik wel dat verschillende mensen uit het nabijgelegen Nevele ook in Ruiselede zijn gestorven, twee door ‘stikgas’ een derde door een obus.

De gedachte dat Anna alleen is gestorven, begraven in vreemde grond en niet bij haar vader, zoals het hoort, vind ik onverdraaglijk. Na haar dood werd haar graf door de familie nog zelden bezocht. Ze is de vergeten dochter. Godsvruchtig, zoals het hoorde. En mooi, dat bewijst de foto. Maar misschien was ze minder weerbaar, niet van hetzelfde taaie bloed als mijn moeder en de andere vrouwelijke Schelpes. Of is er iets veel erger met haar in de oorlog gebeurd? Het onuitsprekelijke. Toen en nu.

Alfons en de obus

Mijn overgrootvader Alfons Schelpe was een wagenmaker. Zijn enige zoon was al in militaire dienst voor de oorlog en zijn huis, daarna alleen nog gevuld met vrouwen, zal wel nooit een oord van stilte zijn geweest. Als ik naar de gesprekken luister die mijn moeder met haar zuster voert, dan klinkt hun Vosselaars als mitrailleurgeratel. Luid en staccato. Morseseinen. ‘Toettoettoet’. Hij was dus wel wat gewend toen zijn dorp in het begin van de oorlog onder de voet werd gelopen door Duitsers en Engelsen die elkaar genadeloos bij het Schipdonkkanaal bestreden. Jan Luyssaert publiceerde pas onlangs het complete relaas van Nevele en Vosselare in de Eerste Wereldoorlog. (Heemkundige Kring, Het Land van Nevele). Met een fijne kam is hij door het hele gemeentearchief en aanverwante documenten gegaan. Het leest als een thriller. Niets was makkelijk in die oorlog. Alles was verdacht, tijdelijk en gevaarlijk. De Duitsers lieten zich in 1918 ook niet zonder slag of stoot terugdrijven en daar waren de burgers het slachtoffer van. Op donderdag 24 oktober schrijft Virginie Loveling: “De mensen zijn zoo gewend aan allerlei gevaren dat de vrees geweken is... enkel als een bom schier in hun nabijheid ontploft, denken ze eraan om zich te verschuilen.” Volgens de overlevering verschuilt Alfons zich met zijn familie en bureu op 1 november in de kelder van zijn huis. Wanneer hij geen onheilspellende geluiden meer hoort, komt hij uit de kelder met een buurvrouw en worden ze dodelijk getroffen door een obus. “Schielijk overleden te Vosselaere, getroffen door een obus den 1 november 1918”, staat er op zijn doodsprentje. In tegenstelling tot Anna belandt hij op het oorlogsmonument in Vosselare, en op een paar herdenkingsprentjes waarop hij stoer en trots als een cowboy met een dikke zwarte snor in de

lens kijkt. Hij is “Slachtoffer eener rechtveerdige en heilige plichtvervulling.” Ik schud mijn hoofd met Wilfred Owen. “The Old Lie: Dulce et Decorum Est Pro Patria Mori.”

Jef met de grote mond

De zin die het leven van Jozef Spaey (Jef in de familie) samenvat, zou menig thrillerschrijver doen likkenbaarden. “Hij werd vergiftigd door de Duitsers.” Jef werkte in Gent bij het Ultramontaanse Le Bien Public, niet als journalist, maar als hoofdexpediteur. Hij was naar verluidt niet op zijn mond gevallen. Iets wat ik voor één keer zonder bewijslast best wil aannemen. En hij hield vooral zijn mond niet tegen de Duitsers. Dus moest hij dood. Daar begint het verhaal al te haperen. Want uit de dagboeken van Loveling blijkt dat de bezetter in Gent zonder veel omhaal iedere Belg de gevangenis indraaide die zich iets te vaderlandslievend gedroeg of openlijke afkeer van de Duitsers toonde. Niet Jef. Na zijn dood “Bijna schielijk overleden, den 29 januari 1917” komen twee mannen bij mijn overgrootvader, die in Oost-Malle hoofdonderwijzer was, aankloppen. Twee donkere kraaien die snel naar binnen schuifelen. Niet om hun medeleven te betuigen, maar om hem toe te fluisteren dat ze in het kosthuis waar ze samen met Jef woonden getuige ware van een gifmoord die door de hospita werd gepleegd, in opdracht van de Duitsers. Le Bien Public moet een maand na Jefs dood de deuren sluiten. Indien Jef samen met zijn kranten meer opruiende geschriften verspreidde, dan moet hem dat zeker de kop hebben gekost. Maar waarom dan geen proces en executie met veel vertoon in plaats van tomatensoep met gif? “Pijnig u niet met angstvolle gedachten”, staat er op Jefs bidprentje. Weer een verhaal dat misschien een boek verdient. Of al doodloopt voor het begint.

Gas, gas, gas

“Gas! Gas! Quick, boys! – An ecstasy of fumbling / Fitting the clumsy helmets just in time”, dicht Wilfred Owen in het begin van Dulce et Decorum Est

Mijn grootvader, Maurice Schelpe, was al in militaire dienst toen de oorlog uitbrak. Hij overleefde de Slag bij Sint-Margriete-Houtem en belandde daarna achter de IJzer. Voor vier lange jaren. In die tijd wordt hij het slachtoffer van gas. Hij kan, net als mijn moeder, niet ruiken. Daardoor merkt hij waarschijnlijk niet snel genoeg op dat het gifgas zijn kant uitkomt. Is hij net als in het vervolg van Owens gedicht de soldaat die te laat is met het opzetten van zijn gasmasker?

Als Maurice terugkomt, is zijn geboortedorp verwoest, zijn vader en zus zijn begraven en zijn longen zijn kapot. In de winter kan hij niet uit werken gaan want dan spelen zijn longen op met zware aanvallen van bronchitis. Op 29 juli 1929, tien jaar nadat hij uit het leger is ontslagen, treedt hij terug in dienst als beroepsmilitair. Het is een slechte tijd om werk te vinden en te houden, zeker als je door ziekte wekenlang onbetaald blijft. Mijn moeder en zijn vier andere kinderen worden elk jaar in het militair hospitaal doorgelicht. Hun longen nagekeken op letsels. Alsof de ravage die het gas heeft aangericht erfelijk zou zijn. In de Tweede Wereldoorlog belandt hij in een Duits gevangenenkamp. Mijn grootmoeder en haar kinderen weten maandenlang niet waar hij is. Of hij nog leeft. Meer dan genoeg oorlog. Voor Maurice heb ik ‘Dood van een soldaat’ geschreven, al komt hij er zelf niet in voor. Weer een omtrekkende beweging. Weer een boek dat niet over mezelf hoeft te gaan. Misschien is het dat wel wat me altijd heeft tegengehouden: wie over zijn familie schrijft, schrijft over zichzelf. Na twee boeken over de Eerste Wereldoorlog en een derde in de maak waarin hij, ondanks mijn halfslachtige pogingen, toch weer een rol begint te spelen, heb ik me erbij neergelegd dat ik deze oorlog pas echt zal begrijpen als ik over mijn familie schrijf. Over die gewone mensen wier leven nog steeds in één zin gevangen zit.